

*Василь Петрович МІРЧУК,
пошукувач кафедри історії України
Одеського державного університету ім. Іллі Мечнікова*

ВЧИТЕЛЬСТВО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В історії Східної Галичини є чимало виразних етапів боротьби корінного населення за свою національну самобутність. Опорою у збереженні українського етносу була інтелігенція, зокрема вчительство.

Близько семи мільйонів українців – колишніх підданих Габсбурзької монархії – після першої світової війни виявилися єдиною великою нацією, що тоді не здобула незалежності. Основна маса західноукраїнських земель напередодні другої світової війни перебувала під владою Польщі, частково – Румунії і Чехословаччини.

Корінне населення Західної України, щодалі більше гноблене Польщею, Румунією та Чехословаччиною, не полишало сподівань на кращу долю. Перебуваючи у вельми важких умовах, люди вважали, що будь-які зміни, хай навіть спричинені війною, принесуть покращення умов їхнього життя. Передова частина української інтелігенції Східної Галичини мріяла про відродження всього національного, пам'ятаючи, що поруч існує Українська Радянська Соціалістична Республіка. Тому місцеве населення сприйняло прихід Червоної Армії у вересні 1939 року як акт злуки двох гілок єдиного українського народу.

Початок другої світової війни приєднав до Української РСР більше семи мільйонів мешканців Західної України, котрі століттями були відокремлені від решти українського народу і завжди прагнули жити разом. Радянські люди, що потрапляли в Східну Галичину, прилучалися до принципово відмінного, заснованого на глибинних етнічних коренях, рівня культури. Західноукраїнське населення відповідно змушене було інтегруватися в радянську систему господарювання, що прийшла сюди у „золотому вересні“.

Ряд політичних та громадських заходів радянської влади, яка прагнула демонструвати себе владою демократичною, принесли місцевому українському населенню конкретні полегшення. Особливо добре це видно на прикладі освіти. Було багато зроблено для українізації, розвитку та зміцнення системи освіти. На кінець

1939/40 навчального року в Західній Україні вже діяла 6791 школа, в тому числі 5596 українських, 922 польських, 63 російських, 131 єврейська, 70 – інших [6, 18]. Швидке розширення шкільної мережі та здійснення загального обов'язкового навчання вимагало великої кількості вчителів. Тому практично всі до того безробітні вчителі були забезпечені роботою. За короткий час західні області УРСР повинні були пройти шлях українізації та русифікації, який у інших областях тривав два десятиліття.

Вересень 1939 року приніс у Західну Україну в сталінському багажнику не лише урочисті гасла про „звільнення єдинокровних братів“, „торжество історичної справедливості“, „здійснення віковичних мрій“ тощо, але й увесь негативний багаж сфальсифікованих політичних процесів, „справ“, масових репресій щодо галицької еміграції в УРСР. Тепер цей трагічний „досвід“ активно впроваджували в Галичині. На всю західноукраїнську інтелігенцію по обидва боки Збруча було накладено тавро „зрадників“, „дворушників“, „шпигунів“, „замаскованих контрреволюціонерів“, „буржуазних націоналістів“ та ін. Переважна більшість української інтелігенції Східної Галичини була зарахована до „відвертих антирадянщиків“ та занесена до „чорних списків“, які зберігались у сейфах відповідних органів до першої-ліпшої нагоди.

Само собою зрозуміло, що зі встановленням радянської влади змінилась ідеологія освіти. Вчителі зобов'язувались замість пропольських ідей проповідувати ідеї більшовицькі та пропагувати соціалістичний спосіб життя. Не виправдалися сподівання української інтелігенції щодо національного відродження. Все національне трактувалось як націоналістичне, а значить вороже, а носії національних ідей і традицій негайно ізольовувались від суспільства і потрапляли до Сибіру, Казахстану або найближчих тюрем.

Усі, хто народився в „недержавній Україні“, внаслідок самого цього факту і через наявність родичів за кордоном, що мешкали в межах довоєнної Польщі, Румунії, Чехословаччини, стали зручним об'єктом для різноманітних інсинуацій про „шпигунів“ і „зрадників“ ці інсинуації були улюбленими методами сталінського режиму та його намісників у новостворених областях УРСР.

З перших днів влади Рад у Східній Галичині освітянську інтелігенцію, як, зрештою, і всю інтелігенцію Західної України, почали „просівати крізь сито НКВС“. Репресії щодо вчительства, ріст шкільної мережі, загальнообов'язкове навчання спричинились до того, що у другому півріччі 1939/40 навчального року в Західній

Україні бракувало близько 11,5 тисяч учителів [1, 60, 23]. Слід також зазначити, що частина вчителів із наближенням до Львова радянських військ виїхала до окупованої гітлерівцями Польщі [10].

Для вирішення проблеми забезпечення надійного ідеологічного впливу у новостворених областях УРСР Радянський Уряд надіслав сюди багато вчителів зі східних областей, головним чином комуністів та комсомольців. Особливо це стосувалось керівного складу освітян – директорів шкіл, завучів, завідувачів відділами освіти усіх рівнів та інших. За неповних півроку кадри зі сходу почали відігравати вирішальну роль в освітянському житті краю. Необізнаність „східняків“ із місцевою специфікою, часто низький професійний рівень, недовіра до місцевих освітян, над якими постійно тяжіла політична підозра, призводили до нездорової моральної атмосфери в шкільних колективах.

Використання в Західній Україні у зазначений період освітянських кадрів усіх рівнів переважно з Радянської України мало під собою певне політичне підґрунтя. Тотальна недовіра до місцевої інтелігенції – як до членів різних політичних партій, у тому числі і членів КПЗУ, так і до позапартійних, – традиція сталінської кадрової політики. За законами цієї ідеологічної системи, не можна було віддавати керівні посади місцевій інтелігенції через її „націоналістичність“ і „просякнутість шкідливими впливами Заходу.“ Під підозрою перебувала навіть місцева комуністична інтелігенція, а демократична більшість західноукраїнської інтелігенції взагалі вважалась „відвертими антирадянцями“. Так утворився кадровий вакуум, який і намагалися заповнити „справжніми партійцями“.

Освітянські кола Наддніпрянщини ще не оговталися від сталінських репресій 30-х років. Тому часто приїжджі не мали ні належної освіти, ні практичного досвіду, ні кваліфікації своїх попередників. Тим більше, що тодішній адміністрації залежало не так на кваліфікації вчительства, як на його „відданості справі партії.“ Керівники освітніх установ усіх рівнів Радянської України повинні були відправити на роботу в новостворені області найкращих спеціалістів і найвідданіших „бійців КП(б)У“. Але який добрий господар віддасть доброго працівника? Хіба святий. Оскільки святих не було, то відправляли, як правило, тих, хто не влаштувався адміністрацію, хто не бажав працювати як слід і таке інше. У результаті всіх цих обставин на зміну висококваліфікованим педагогам прийшли „справжні партійці“, які, у кращому випадку, закінчили короткотермінові курси.

З Київської, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької та інших областей у Східну Галичину весною 1940 року переїхало понад 5 тисяч спеціалістів [7, 326].

Само собою зрозуміло, що за таких обставин приїжджі „кадри“ надто блідо виглядали на фоні галицьких інтелігентів-українців, котрі, як правило, в силу мовної строкатості регіону з дитинства володіли (крім рідної) польською, німецькою або ще якоюсь європейською мовою і мали спеціальну освіту, здобуту у Західній Європі. Випускники європейських вузів мали вищий рівень фахової підготовки, ніж випускники радянських вузів. Напевно, саме цей контраст мав на увазі О.П.Довженко, коли у червні 1945 року записав у своєму щоденнику: „Об'єднались усі українські землі. Буде єдине стадо і один пастир. Усі тепера будемо однакі. Не будемо вже польським бидлом, ні румунським, ні чесько-угорським. Не будемо зневажати галичан за те, що вони добріші і культурніші од нас“ [3, 270].

Східна Галичина перебувала під постійною опікою партійної та радянської влади. Так, 17 травня 1940 року XV з'їзд КП(б)У нагадує всім більшовикам західних областей УРСР про необхідність безустанно підвищувати свою пильність до ворогів народу – буржуазних націоналістів, нещадно викриваючи їх.

У квітні 1940 року в кожній із возз'єднаних областей було організовано одно- і двомісячні курси підготовки вчителів початкових шкіл і п'яти- та восьмимісячні курси для вчителів семирічних шкіл. До вересня 1940 року у Львівській області на таких короткотермінових курсах було підготовлено 997 вчителів 1-4 класів та 936 для 5-7 класів [5, 9]. Особлива увага зверталася на підготовку вчителів історії, географії, української мови та літератури, російської мови та літератури. Адже вчителі цих предметів проводили основну ідеологічну роботу серед школярів та місцевого населення.

В основному курсову перепідготовку проходили ті вчителі, що працювали в школах як до вересня 1939, так і після нього. В 1940 році курсовими формами підготовки в Західній Україні було охоплено 3810 учителів 5-7 класів [6, 18].

Враховуючи зростання кількості семирічних та середніх шкіл, масовість репресій щодо вчительства і через те потребу у вчителях, Раднаркомом УРСР було прийнято рішення з 1 жовтня 1940 року відкрити річні курси підготовки вчителів 5-7 класів. Протягом 1940 року „через сітку курсів підготовлено і перепідготовлено 14350 вчителів“ [14, 21].

Основний акцент у програмі курсів ставився на ідеологічну обробку західноукраїнського населення. У сталінській радянській державі культура та освіта наскрізь заідеологізована, держава прагне підпорядкувати своїм цілям усі сфери духовного буття суспільства й зробити освіту рупором пропаганди. Вже з перших днів після воз'єднання стрімким потоком надходили в Східну Галичину пропагандистські брошури, плакати з портретами Сталіна, Молотова, Ворошилова. Головним у цьому плані був, зрозуміло, підручник „Історія Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків). Короткий курс“. 9 жовтня 1939 року Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило: „На основі рішення ЦК ВКП(б) від 28.IX. 1939р. запропонувати Держполітвидаву додатково видати для Західної України „Короткий курс історії ВКП(б)“ українською мовою 300 тисяч примірників“. 12 грудня того ж року Оргбюро ЦК КП(б)У ухвалило відправити підручник „для продажу населенню новоутворених областей УРСР“ [13, 134, 27].

Проведені заходи дали змогу сяк-так залагодити справу щодо кількісного складу вчителів у школах: за півтора року кількість учителів у воз'єднаних областях зросла з 17 тисяч до 37787 чоловік.

З початком встановлення радянської влади в Західній Україні, що тривала 21 місяць, більшовики всіляко намагалися показати себе носіями прогресу, завоювати симпатію і прихильність місцевого населення. Особливий наголос ставився на те, що Червона Армія принесла визволення від Польщі і воз'єдналися дві гілки одного народу. Не менше уваги приділялося тому, щоби нова влада виглядала „україномовною“. В усіх документах Москви та Києва, що стосувались Західної України, завжди говорилось про необхідність опиратись на місцеві кадри. Але ці документи залишались просто гаслами без жодного впровадження на практиці. Якщо ж місцевий уродженець з ласки партійних органів потрапляв у керівне крісло, то він все одно підпорядковувався приїжджим „уповноваженим“ чи керівникам вищого рангу, які майже завжди значно поступалися перед галичанами рівнем освіти, фаховими знаннями, загальною культурою, не знали ні історії краю, ні звичаїв, ні побуту місцевого населення. Влада Рад намагалася якнайшвидше інтегрувати Східну Галичину в загальносоюзну адміністративно-командну систему, звести нанівець особливості регіону. Місцеву інтелігенцію спіткала важка доля радянської інтелігенції – бути під підозрою, бути знеславленою, без права на власну думку і власний голос.

Паралельно з окремими прогресивними діями Ради почали ліквідувати створені західними українцями політичні, соціально-економічні та культурні інституції. А значить, було ліквідовано „Рідну школу“, „Просвіту“, всі українські культурно-освітні, наукові організації. На зміну їм насаджувалися нові структури, що були характерними для сталінської тоталітарної держави. Швидко зміцнювали свої позиції каральні органи НКВС. Розпочалися масові репресії, найперше спрямовані проти інтелігенції, значну частину якої становили вчителі.

Виховані в християнському дусі, галицькі вчителі опинились у надзвичайно складному становищі. Вони повинні були не тільки самі сповідувати комуністичні погляди, але і вчити цього дітей. Якщо до вересня 1939 року кожен робочий день у шкільному класі розпочинався молитвою, то з приходом Червоної армії треба було проповідувати ідеї марксизму-ленізму-сталінізму і мінімум раз на тиждень проводити політінформацію на цю тему. Неоднозначною була поведінка й учнівської молоді. Вони чули вдома одне, а в школі – інше. Знали також своїх учителів зі щоденного побутового життя і, слухаючи їх пропагандистські промови, вчилися двоякого життя: одного публічного, іншого внутрішнього. Життєвонеобхідним стало не показувати своє справжнє обличчя, не висловлювати свої думки, говорити на людях те, що хоче почути „вірний партієць.“ Слід зауважити, що і радянському та партійному керівництву в Східній Галичині доводилося враховувати деякі аспекти місцевої специфіки. Правда, робили вони це неохоче і щодалі, то менше. Цікавий своєю унікальністю документ – постанова ЦК КП(б)У від 24 грудня 1940 року „Питання західних областей УРСР“. У ній партійне керівництво республіки намагається пом'якшити негативний вплив Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року „Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень та про заборону самовільного залишення робітниками і службовцями підприємств та установ“ [12, 86-96] на населення Східної Галичини з врахуванням місцевих особливостей. Бажаючи в першу чергу застрахувати себе від неприємностей, керівництво УРСР наважилось „Просити ЦК ВКП(б) дозволити не притягувати до відповідальності в порядку Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року тих робітників і службовців польської національності західних областей України, які не вийдуть 25 та 26 грудня 1940 року, й тих робітників і службовців – українців та росіян західних областей України, в

тому числі Чернівецької та Ізмаїльської областей, які не вийдуть на роботу 7 та 8 січня 1941 року" [13, 273]. Прикладом фальшування справжньої думки корінного населення є те, що під час виборів до Рад у 1940 році більшість місцевих жителів Східної Галичини висловилися за радянську владу, хоча ці вибори були традиційно сталінськими „виборами без вибору“, тобто виборами з одним кандидатом і під „пильним оком“ НКВС. Тож небезпідставно керівники УРСР вважали, що 25 відсотків місцевих кадрів, зокрема серед учителів, є „ворожі нам особи, які й гадки не мають перебудуватися“ [9, 29].

Цілком природно, що процес „соціалістичних перетворень“ викликав протидію у місцевій вчительській інтелігенції. Але через жорстокість сталінських репресивних заходів опір був здебільшого мовчазним непослухом або прихованим глузуванням над змістом тогочасної радянської освіти. Ті вчителі, котрі мали сміливість виражати невдоволення вголос або мали власний погляд на стан речей і висловлювалися про це прилюдно, негайно як „неблагодійні“ потрапляли під „пильне око“ силових структур УРСР та відчували на собі „важку руку“ НКВС. Архівні матеріали, що віділи після червневих (1941р.) „заходів“ органів внутрішніх справ та після другої світової війни, не дають змоги зробити однозначні висновки щодо кількості репресованих за період від вересня 1939 року до червня 1941 року. Але все вказує на те, що інтелігенція, значну частину якої складають освітяни, потрапляла до пекельної машини НКВС у першу чергу. Спочатку арешти проходили тихо, без особливого розголосу. Передові інтелігенти просто десь зникали: одних було депортовано, інших – ув'язнено. Дісталось і „галицьким симпатикам Совітів“, що на початку обійняли певні незначні керівні посади, досить швидко їх замінили „східняки“ [4, 742]. З другої половини 1940 року репресії на західноукраїнських землях набули великого розмаху. У в'язницях опинилися не тільки місцеві інтелігенти, але навіть і ті селяни чи робітники, які мали хоч якийсь приблизне відношення до „Просвіти“, „Рідної школи“, „Маслосоюзу“ чи будь-якої іншої організації, що існувала до вересня 1939 року, тобто навіть за часів польської окупації. Не уникнули арештів також члени КПЗУ. На початок червня 1941 року у львівських тюрмах перебували 1800 чоловік, в золочівській тюрмі – біля 700, у Луцьку – 2000, в Самборі – 5000 тощо [11, 82]. І так у кожному райцентрі. Майже всі арештовані були розстріляні з початком відступу радянських військ із Східної Галичини.

На зміну одному насильству в Західній Україні з'явилося насильство інше. Тоталітарний режим, що прийшов у Східну Галичину у вересні 1939 року, завдав найбільших втрат людському інтелектуальному потенціалу місцевої спільноти. Масові репресії та депортації затьмарили відблиски радості, які з'явилися було в українців з нагоди возз'єднання двох гілок одного народу. Кадрова політика щодо освітян у Західній Україні та основні принципи взаємин із корінним населенням були типово радянськими. Українці Східної Галичини знову плекали надію на краще майбуття.

Ї доля через багато років дала їм такий шанс.

1. ДАЛО. Ф.І., Оп.32, Арк.60; Ф.5001, Оп.12, Спр. 7, Арк.23.
2. ДАЛО, Ф.Р- 221., Оп. I, Спр. 74, Арк. 9.
3. Довженко О.П. Україна в огні: Кіноповість, щоденник. - К. 1995.
4. Doroshenko D., Gerus O. A Survey of Ukrainian Histori. Winnipeg, 1975.
5. Збірник наказів та розпоряджень РНК УРСР. - 1940. - № 10. - С.9.
6. Комуністична освіта. - 1940. - № 9, - С. 18.
7. Кошарний І.Я. У сузір'ї соціалістичної культури: Культурне будівництво возз'єднаних областей УРСР (1939-1958рр.), - Львів, 1975.
8. Народне господарство України. - К., 1979.
9. Парсаданова В.С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939-1941гг. // Новая и новейшая история. - 1989. - №2
10. "Радянська Україна". - 1940. - 9 січня.
11. Федорів Р. Могила на Україні // Дзвін. - 1990. - №7.
12. Хлевнюк О. 26 июня 1940 года: иллюзии и реальности администрирования // Коммунист. - 1989. - № 9.
13. ЦДАГО України. Ф. I, Оп. 16, Спр. 20, Арк. 273, Ф. I, Оп. 6, Спр. 564. Арк. 134; Оп. 9, Спр. 70, Арк. 27.
14. Четверта сесія Верховної Ради УРСР. 25-28 травня 1940р. Стенографічний звіт. - К., 1940.

Василь Мірчук. Вчительство Східної Галичини на початку другої світової війни. В статті висвітлюється процес формування вчительських кадрів Східної Галичини на початку другої світової війни. Зроблена спроба на основі архівних матеріалів відтворити і дати об'єктивну оцінку тогочасним подіям в освіті з усіма їх складнощами і суперечностями. Показано кадрові проблеми та шляхи і методи їх вирішення Радянською владою.

Василий Мирчук. Учительство Восточной Галиции в начале второй мировой войны. В статье освещается процесс формирования учительских кадров Восточной Галиции в начале второй мировой войны. Сделана попытка на основании архивных материалов отобразить и дать объективную характеристику событиям того времени в образовании со всеми их трудностями и противоречиями. Показаны кадровые проблемы и пути и методы их решения Советской властью.

Vasyl Mirchuk. Teaching in Easttrn Halychyna at the beginning of World War II. The process of teacher cadres formation of Eastern Halychyna at the beginning of World War II is throwing out in this article. We try to reproduce and give an objective opinion of educational events at that time with all their complications and discrepancies on the archiv materials' basis. The teathers' problems and ways and methods of their solving by Soviet power are shown there.